

811.18'373.7

811.14'06'373.7

811.163.41'373.7

<https://doi.org/10.18485/sj.2022.27.1.28>

МЕРИМА Х. КРИЈЕЗИ*
ПРЕДРАГ Ј. МУТАВЦИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15.10.2021.
Прихваћен: 22.12.2021.

О АЛБАНСКИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА СА ЛЕКСЕМОМ *det* („море”) И ЊИХОВИМ ПРЕВОДИМ ЕКВИВАЛЕНТИМА У ГРЧКОМ И СРПСКОМ

Путем контрастивне анализе разматрају се фразеологизми и паремије са саставницом *det* („море”) у својству маркираног лексичког конституента у савременом албанском, као полазном језику, и њихови преводни еквиваленти у грчком и српском као циљним. У ексцерпираним корпусу савременог албанског забележен је релативно мали број фразеологизама и паремија с овом лексемом, а како се односе на човека и на његов свет, својим значењем употпуњују умногоступну општу слику о човеку и о његовим карактерним одликама чиме откривају како говорници албанског посматрају и себе и другог. Извршена је и њихова класификација у одговарајуће групе сходно степену формално-структурне и семантичке подударности, а пажња је усмерена и ка семантичким концептима.

Кључне речи: *det*, фразеологизми, море, албански, грчки, српски, семантичка поља, преводни еквиваленти.

* merima.krijezi@fil.bg.ac.rs

1. УВОД; МЕТОДОЛОГИЈА, ЦИЉ, КОРПУС

У овом раду разматра се 28 албанских фразеологизама и паремија образованих помоћу кључне лексеме *det* (= „море“) и њихови преводни еквиваленти на грчком и српском. Овај бројчани податак не изненађује: како „је у свим језицима однос субординисаности лексема заснован на организацији појмова у стварности и у нашем мишљењу“ (Драгићевић 2010: 294), на основу њихове хијерархијске позиције, фреквентности употребе и значаја за човека зависи и укупан број фразеологизама формираних путем њих. Зато су фразеологизми формирани помоћу хиперонима *вода* далеко бројнији у односу на оне формиране помоћу хипонима *море*.

У албанском је море у функцији посебног параметра посматрања, одмеравања и упоређивања, док у језичкој слици света, како показују албански примери, оно фигурира као један од облика јасно постављене границе, као видљиво и реално физичко разграничавање које је преко различитих прагматичних, когнитивних, перцептивних и других нивоа у језику исказано и описано на веома снажан и експресиван начин. Управо због поменуте, и њој сличних функција, „језик се сматра основним, најизразитијим и постојаним показатељем етноса“ (Толстој 1995: 39), његове културе, свести и менталитета.

Грађа је прикупљена из различитих извора (в. њихов списак на крају), а сви анализирани примери на албанском, као полазном језику, су фразеологизми и паремије који потврђују да лексема *det* учествује у грађењу различитих структурно-семантичких конструкција, превасходно глаголских, нешто мање номиналних, које су, у односу на грчки и српски, сагледани као циљни језици, углавном идиотипичне.

Такође, настојимо да дамо најприближније преводне еквиваленте на грчком и српском и да одредимо семантичка поља које албански фразеологизми формирају. Сваки пример на албанском и грчком дат је као глоса (у заградама се налазе њихови дословни преводи), подвучене су све различите лексеме, а астериск носе примери нулте структурно-семантичке подударности. У албанским примерима лексема *det* стоји најчешће самостално употребљена, у понеким је прати придевска допуна, а само у појединим случајевима налази се у косом падежу, најчешће генитиву, и тада има придевску функцију. Начелно се може рећи да су то веома специјализоване конструкције усмерене према човеку и према његовој стварности. Ако је свет воде типичан извор за разумевање најразличитијих људских подручја живота и рада, онда је свет мора само једна његова страна која се, унутар такозваног *великог ланца живота* (cf. Лејкоф–Гарнер 1989), налази, сагледно са хијерархијске тачке гледишта, на самом зачељу. Из њега се изводи метафорички појам. Као саставници фразеологизама и других петрифицираних конструкција, мору се приписују

посебне антропоморфне концептуализације сагледане као типске – зато је море бесно, силно, снажно, мирно, ћудљиво...

У обрнутом смеру, путем метафоричког приказивања ЧОВЕК ЈЕ ТЕЧНОСТ и ЉУДСКО ПОНАШАЊЕ ЈЕ (КАО) ТЕЧНОСТ, испољава се најчешће негативно маркирано људско понашање (cf. Кевечеш 2010) и опхођење према другоме, односно изражавају се негативне појединачне људске карактерне особине само без прецизирања рода, што значи да је у питању универзално, антропоцентрично, сликање.

2. СЕМАНТИКА АЛБАНСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМА И ПАРЕМИЈА С ЛЕКСЕМОМ *DET*

На основу разматраних фразеологизама и паремија, полазећи од чињенице да море представља једну од неколико врста човеку познатих течности, у албанском се сусрећемо са следећим метафорама: ЧОВЕК ЈЕ ТЕЧНОСТ, ЉУДСКО ПОНАШАЊЕ ЈЕ [КАО] ТЕЧНОСТ, ГРАНИЦА ЈЕ ТЕЧНОСТ, НЕМОГУЋНОСТ ЈЕ [КАО] ТЕЧНОСТ, ИЗОБИЉЕ ЈЕ ТЕЧНОСТ.

2.1. Човек је течност

Путем ове метафоре квалификативно се описује човек преко позитивних и негативних семантичких поља.

2.1.1. Позитивна семантичка поља

У позитивна семантичка поља улазе наредни фразеологизми који указују на:

– СТАБИЛНОСТ:

(*dikush*) *është i gjerë si deti* (= „неко/ је широк као море“)

**бити миран/хладнокрван* = *сјаи* *ћресос/ћубхраос*

За карактеризацију човекове унутрашње психичке стабилности и постојаности је као одговарајући еталон мере узето море, и то с разлогом – у жижи је искуствени приказ доживљаја мирне, равне, отворене површине мора. Како се и душа човека сагледава као пространа и широка (cf. *e ka shpirtin/zemrën e gjerë* = *широког је срца/душе*), човек, односно његов унутрашњи свет, симболички и метафорички је изједначен с изнетом сликом. Смисао нечије снажне психичке сталожености износи албански егзистенцијални фразеологизам (*dikush*) *është deti vaj e rërë* (= „неко/ је [као] море уља и песка“) без одговарајућих преводних еквивалената на оба језика где је значење лексеме *det* пренесено, а како се конотативно односи на *мноштво*, *гомилу* (cf. *имати море проблема*

= *έχω ένα σωρό προβλήματα*) као интензификатор утиче на истицање значења синтагме у номинативу. Како се види из примера, смисао мноштва везује се за материјале различитих агрегатних стања доступне у човековом окружењу у релативно великим количинама.

– СТРПЉИВОСТ:

e mat detin me filxhan (= „мерити море филцаном/шољицом”)

**имати стрпљења као Јов* = **έχω Ιώβεια/γιδαρινή υπομονή* (= „магареће стрпљење”)

Једна од високоцењених одлика у сваком друштву јесте и посвећеност раду, па у том контексту ваља сагледати овај фразеологизам. Метафорички, указује на особу која је предана свом послу и обавља га полако и стрпљиво. Начин описа је специфичан: у корелативном односу су две величине несразмерне између себе, море, као непрегледна и у запреминском односу неодређена јединица мере, и филцан/шољица, као сасвим мала, али јасно дефинисана запреминска јединица. Довођењем у алогичну везу двају неспојивих и опречних појмова постиже се парадокс који даје супротан ефекат: тиме сликовно поређење маркира значење фразеологизму антонимно значењу његових номиналних компоненти.

– ПЛЕМЕНИТОСТ:

(dikush) e ka zembrën det (= „неко/ има срце [као] море”)

(κάποιος έχει καρδιά μάλαςα (= „неко/ има срце [од] злата”)

имати велико срце/широку душу

У контексту овог фразеологизма (што се донекле поклапа са српским) у првом плану истакнута је перцепција физичке одлике мора као неомеђеног и пространог, за разлику од неке друге водене површине (реке и језера). Асоцијативно довођење у везу нечијег срца са морем симболички подвлачи позитивну карактеризацију особе као широкогруде, добродушне, односно социјално прихватљиве као безопасне.

– УМЕШНОСТ:

di/njeh zhurin e detit (= „знати/познавати шљунак мора”)

**είμαι τον διαβόλον κάλσα* (= „бити ђаволу чарапа”)¹

знати где ђаво спава

¹ У оквиру датог грчког фразеологизма сачувано је средњовековно грчко сујеверје да ће новорођенче, ако му се навуче на десну ногу црна чарапа, бити веома мудро и неизмерно срећно у животу. Ово нису радили родитељи, већ пророца/пророчице које су звали у кућу. Они су тврдили да црна чарапа има магијска својства и да је чудотворна, будући иштрикана од црне длаке ђавола.

Експресивни смисао указаног фразеологизма је квалитативан: како проистиче из базне (мотивационе) слике, њиме се преко семе „умеће” изражава позитивна људска карактерна особина у виду сналажљивости и способности. Познавање „морског шљунка” укључује конотацију познавања терена што се у пренесеном смислу односи на претходно стечено искуство и знање.

– ЖИВОТНА СНАГА:

(**dikush**) **është det me dhëmbë** (= „/неко/ је море са зубима”)
κοιτάζω (κάποιον) στα δόντια (= „гледати /кога/ у зубе”)
имати све зубе у глави

Сва три фразеологизма на свој начин описују доживљај и сагледавање човека у пуној животној снази. Албанска лексема *dhëmbë* у множини асоцијација је на белу морску пену. Зуби су у бројним културама одвајкада сматрани посебним огледалом здравља, младости и крепкости човека: људи без зуба обично су болесни, стари и телесно немоћни. Како је појам „човек” у фразеологизму идентификован лексемом *more*, онда је сасвим природна веза са морском пеном, односно „зубима мора”, те у том погледу фразеологизам пуњује метафорички на снагу, јачину и моћ.

– ИСКУСТВО:

(**jam**) **ujk deti** = (*είμαι*) *θαλασσολόκος* = (бити) морски вук

Иако дати фразеологизми првенствено означавају прекаљеног и неустрашивог морепловца – поморство је одвајкада важило за тешко и опасно занимање где су само најјачи, најтврђи опстајали – у ширем погледу се односе на сваког ко је стекао велика животна искуства и знања. На то реферише зоним који носи позитивну карактеризацију – симбол је истрајности, снаге и (животне) мудрости. Како је вук сагледан као јака и самостална животиња (cf. *бити вук самотњак*), извршена је концептуализација и метафоризација ради сликовитог и разумљивог дочаравања жилаве и истрајне особе нагомиланог искуства, знања и чврстог карактера а која је захваљујући и својој агресивности способна да се одупре искушењима.

– БОГАТСТВО:

(**dikush**) **është si deti me ujë** (= „/неко/ је као море с водом”)
**είμαι πλοῦσιος σαν τον Κροίσο* (= „бити богат као Крез”)
**бити пун као брод*

Суштински, фразеологизам описује чулно (оптичко) опажање бескрајности и непрегледности мора. Веза између мора и воде је логична: реч је о истом агрегатном стању познате материје која у природи, за разлику од реке или језера, постоји у огромној, непрегледној и непресушној количини. Ово сазнање је послужило као основица за метафору о дочаравању поседовања

обиља новца и, следствено, о сликовитом и веома експресивном опису нечијег имућног стања.

2.1.2. Негативна семантичка поља

Негативна семантичка поља су наредна три:

– НЕСТАЛНОСТ:

(**dikush**) **është si tapa në shpinë të detit** (= „/неко/ је као чеп на леђима мора”)

**δεν συγκρατιέμαι/είμαι ασυγκράτητος* (= „не обуздавати се/не бити обуздан”)

**не држи (кога) место*

У основи фразеологизма налази се искуствена слика где се метафорички описује доживљај особе која је, попут чепа на површини мора, у сталном покрету у простору (отвореном и/или затвореном), која не уме да седи мирно.

– НЕВОЉА:

(**dikush**) **është në det të zi** (= „/неко/ је на црном мору”)

**бити у шкрипци/*снашао је (кога) белај*

**πλαίνω σε μετέλα* (= „ући у белај”)

Овај фразеолошки склоп је особит и крајње специфичан за албански свет имагинације и апстракције и, колико нам је познато, ни у једном другом језику се не сусреће. Синтагма „црно море” јесте логички антипод „белом мору”; заправо, у њој превагу односи семантички придевска допуна – како се црна боја у безмало свим људским културама доживљава као боја таме, непознате оностраности, неприлике, опасности и смрти, сасвим је јасна мотивација њене појаве. Указана синтагма као засебан опис географског појма фигурира као интернационализам и преведеница са грчког у свим савременим језицима – *Deti i Zi/Mαύρη Θάλασσα/Црно море* – чији пандан проналазимо само у бугарском и у грчком у синтагмама *Бяло море/Λευκή (Ασπρη) Θάλασσα*² за означавање Егејског мора.

Смисао невоље проналазимо и у наредном албанском фразеологизму са подударним фразеолошким облицима у грчком и српском:

e mori deti/lumi = τον πήρε το ποτάμι (= „однесе га море/река”)

однела га мутна Марица

Овде је реч о опису нечијег (изненадног) нестанка у води, мору и/или реци, због дејства (високих) таласа који потапају или снажне матице реке која носи. Узрок, прецизније речено починитељ, смрти је неукротива водена сила сагледана у народној митолошкој свести као „опасан ’туђи’ свет и улаз у онострани свет” (СМ 2001: 87). Код Албанаца (као и код других европских

²Грчка синтагма је раније била у употреби. Истоимени хидроним постоји и на северу Русије.

народа) постојало је веровање да разна натприродна бића обитавају непосредно поред водене површине или у вировима и дубинама, међу њима и нечастиви (*i paudhi*) који призива људе к себи и потом их на превару утапа (Тирта 2004: 62). У свим фразеологизмима приказује се смрт доживљена као неприродна услед дављења.

– НЕДОВОЉНОСТ:

(si) një pikë ujë në det/oqean = (као) кап воде у мору/океану) = (συν) μια σταγόνα νερού στον οκεανό

У овом поредбеном склопу у жижи је однос део-целина, где је смисао заснован на директном контрастирању између физички најмање и физички највеће мерне јединице. Њихово међусобно сучељавање показује и логички и семантички да је реч о недовољној количини било у фигуративном, било у дословном значењу.

2.2. Људско понашање је [као] течност

Ову метафору одликују следећи концепти преко семантичких поља, негативних и позитивних:

– ПОСВЕЂЕНОСТ:

kërkoj detin me shkop (= „тражити море штапом“)
 **káno ta adúnata dúnatá* (= „учинити немогуће могућим“)
 dati sve od sebe*/учинити све*

Везу између мора и штапа дату као хиперболу могуће је објаснити спојем глаголске основе с номиналном допуном *me shkop* која није средство принуде – може значити и „под батином/принудом” – већ начин достизања релативно удаљеног циља (крајње референтне тачке) у простору: штап је једно од најубичајенијих помоћних средстава при кретању. Отуда „тражити море штапом” превазилази реално и очекивано, а сâм приказ је због стилске фигуре афективан, живљи и јаснији. Метафорички, описана слика симбол је за уложене личне напоре ради постизања тешко остваривог, али ипак досежног циља.

– ОБМАНА:

të fut në det/ujë e të nxjerr pa u lagur (= „гура те у море/воду и вади те непоквашено“)
 **me to éna xéri tou dίνει και με το άλλο του παίρνει* (= „једном руком му даје а другом му узима“) = **једном руком даје а двема рукама узима*

Мотивација за настанак албанског фразеологизма лежи у искуственој слици и логичкој узрочно-последичној спрези: немогуће је бити у исто време и сув и мокар. Ради остваривања личних циљева и намера, људи каткада

настоје да под плаштом добročинства искористе прилику тиме што ће друге преварити. Да би се остварио описани парадокс, неопходно је да особа буде препредена и вешта у манипулисању другима.

– ГОРЕ / ЛОШЕ СТАЊЕ:

shpëtoi nga lumi e ra në det (= „спасио се из реке и пао у море”)

διόξαμε την αλεπού και μπήκε το λιοντάρι (= „изашао лав”)

терајућу лисицу истерао вука

Како примери показују, све три паремије састављене су путем фигуре поређења: у међусобну асоцијативну везу доводи се такозвано „мање” зло са релативно „већим”, а укључени појмови везани за воду, односно за животињски свет сликовито и логички дочаравају тај контраст. Тако се река у албанском а лисица у грчком и српском сагледавају као „боље” опције у односу на море, лава и вука који носе семантичку конотацију „горег”, снажнијег и неповољнијег непријатеља. У албанском примеру водени простори се упоређују према величини, површини и доступности, односно човековој могућности да дође до супротне обале.

– РЕЦИПРОЦИТЕТ:

ç`bën në det, e gjen në kripë (= „што чини у мору, то нађе у соли”)

**све се враћа, све се плаћа/*ко што чини, то и дочека*

**μία σου και μία μου* (= „једно твоје а једно моје”)

Сваки пример на свој начин испољава свест о узрочно-последичној спрези између чињења лоших поступака и реакције на њих. Основна семантичка порука им је у сазнању да свако сноси одговорност за последице које се осете пре или касније. Веза између мора и соли у албанској паремији је логички јасна због утканог искуственог и практичног сазнања – да се у осушеним груменима соли каткада могу пронаћи (изгубљени, одбачени) предмети, ствари и слично.

– ПРЕУРАЊЕНОСТ:

peshku në det, tiganë në zjarr (= „риба у мору, тигањ на ватри”)

το τηγάκι στα φρειά και τα ψάρια στο γυαλό (= „тигањ на ватри, а рибе на жалу”)

спремати ражањ, а зецу у шуми

У изнетим фразеологизмима сагледава се непосредна веза човека са животињским светом из своје средине, тачније речено са појединим врстама које су му, по свему судећи, (биле) један од главних извора хране. За њихово формирање везује се јасан формулативан поступак у виду контраста (сучељавања) двају блиских појмова у конотативној и асоцијативној вези, што ће рећи да су узети у обзир њихова станишта (море – шума), односно место извлачења (плажа), као и најуобичајени начини њихове припреме, печење и кување (тигањ – ражањ – лонац). Због обрнутог приказивања следа догађаја подвучена је апсурдност и нелогичност описане ситуације што метафорички

указује на брзоплетост, преурањеност, на исхитрено изражавање намере, жеље, доношења одлуке или закључка.

– НЕУСПЕХ:

(I) **i hyj detit më këmbë** (= „ући у море ногама”)

**ihi* погрешним/заобилазним путем; **тражити нешто што се не може наћи*

**κοιτῶ χίμαρες* (= „ловити химере”)

– УЗАЛУДНОСТ:

(II) **hedh farë në det/ujë** (= „бацати семе у море/воду”) = *бацати со/сипати песак*

у море

**κμιζω γλαύκα εις Αθήνας* (= „успављивати сову у Атини”)

(III) **ngre kodra përmbi det** (= „дизати брегове над морем”)

χτιζω στην άμμο παλάτια (= „дизати на песку палате”) = *градити куле у ваздуху*

У албанским фразеологизмима сачувана је иконичка подлога и искуствено сазнање о неуспеху и неоснованости – море се не може прегазити/прећи ногама, у мору не може нићи семе копнених биљака, а све подигнуто без чврстих темеља пропада. Како су искоришћени описи реалних радњи изражених глаголима и како је реч о некомпатибилним материјама, фразеологизми истичу беспредметност неког поступка, дела. Албански пример (II) носи конотацију мора као искуствено сазнатог неплодног воденог простора, па отуда конотација да је нешто унапред осуђено на пропаст, односно да ће се изјаловити. Српски еквивалент у односу на албански за нијансу боље илуструје смисао редувантности и узалудности – море је само по себи слано па његово додатно сољење је неразуман, нелогичан подухват. Албански пример (III) износи фантастично виђење радње која се у стварности никако не може остварити: иако је физички простор познат и смислено одређен, описана је апсурдна и неостварива ситуација. Грчки еквивалент базиран је на сазнању да на песковитом и растреситом тлу грађевина обично не траје дуго.

И поред тога што је у наредној албанској паремији веза између мора и кашике на први поглед непојмљива:

nuk sosit/thahet deti me lugë (= „не троши се/исушује се море кашиком”)

**ватра се сламом не гаси*³

**ме адејо тоуфреки пакл стон полемо* (= „празном пушком иде у раг”)

она је ипак јасна – море представља материју, а кашика средство за рад. Како је море непрегледно и непресушно, кашика је у несразмери са сучељеном количином материје чиме проистиче смисао потпуне беспредметности и узалудности обављања неког посла због недостатка примереног средства.

³ Cf: *српје море оџисом* (Даничић 1871: 11).

Следећа паремија **nuk matet deti me pëllëmbë** (= „не мери се море дланом“) односи се на човекову способност и вештину да успешно обавља посао употребом адекватних средстава за рад, па су зато преводни еквиваленти на грчком и српском

**без алата нема заната*

**ανεύ χαλκού Φοίβος ου μαντεύεται* (= „без бакра Феб не прориче“)

само семантички подударни. Однос мора и соматизма је циљно постављен у несразмери као однос између материје (предмета) и алата, ако појемо од тога да је холоним *рука* човеково основно средство за рад, а *длан* њен мероним. У паремији се чува некадашњи начин премеравања где је длан била једна од главних јединица мере (у српском је у ту сврху коришћен педаљ, длан, лакат и остало).

2.3. Простор је течност

Овај метафорички концепт албански фразеологизми описују као:

а) непостојећи физички простор:

as në det, as në breg (= „ни на мору, ни на обали“)

**ни на небу, ни на земљи = *ούτε στον ουρανό ούτε στη γη*

Приказани простор је неодређен физички, не може се јасно предочити, класификовати, логички докучити па се доживљава као митски, фантастичан, донекле бајковит. Номинална конструкција почива на корелативном везнику који семантички и изражајно истиче апсурдност самог ситуационог описа. Море и обала, две сасвим квалитативно различите материје, такви су реални појмови да један не може без другог и обратно. Дочаравање њиховог (хипотетички замишљеног) физичког одвајања покушај је да се (добро познате) просторна близина и њена перцептивна слика искриве као у огледалу чиме се имплицира или губљење везе са непосредном стварношћу или одсуство ма каквог логичког сазнања, увиђања;

б) раздвајање унутар познатог физичког простора:

na ndan një det i tërë (= „раздваја нас читаво море“)

**бити/разликовати се као небо и земља*

**όπως ο φάντης με το ρετινόλαδο* (= „као пуб с ричинусовим уљем“)

Море је у функцији посебног логичког и семантичког еталона границе где је узета у обзир његова главна физичка одлика – ширина и пространство. Како су међуљудски односи веома сложени, оно је и метафорички и симболички употребљено да укаже на потребу истицања широког раздвајања и оштрог разграничавања између двеју особа. Овде је реч о постављању праволинијске границе из тачке посматрања говорног лица преко опозиције *близу–далеко*.

Тако се на вредносној скали истиче разликовање и одсуство било какве могућности повезивања или блискости;

в) неодређену удаљеност у физичком простору:

(dikush) mori detin (= „/неко/ је узео море“)

**(неко) је отишао Богу иза ногу/у бели свет*

**(κάποιος) πήγε στον διάβολο τη μάνα* (= „/неко/ је отишао до ђаволове маме“)

Мотивација за настанак овог фразеологизма је концепт путовања (пловидбе) по отвореном мору, што подразумева одлазак обично у удаљене и непознате крајеве. Тако се море сагледава као средство за остваривање праволинијског кретања у простору ка неодређеној и замишљеној референтној тачки;

д) неодређену и удаљену тачку у простору:

edhe po të jetë në fund të detit (= „и да је на крају мора“)

**и накрај света да је; ма где даје (нешто/неко)*

**όπου και να ναι*

У концептуализацији фигурира чулна перцепција да је море непрегледан, отворен и бескрајан простор који се линеарно и радијално шири у свим познатим правцима што значи да је његова крајња тачка сасвим недокучива, непозната, безмало имагинарна. Како све има своје границе, тако их и море нужно има, само су оне оку посматрача невидљиве. Метафорички, фразеологизам означава физичку егзистенцију у некој тачки у веома удаљеном и неограниченом простору чија је конотација негативна, јер „значи да се далеки свет доживљава као мање престижан (...) или као туђ (...) или непознат“ (Мршевић-Радовић 2014: 31);

ђ) остваривање линеарног кретања по површини физичког простора:

në det e në stëre/tokë = по мору и на копну = δια θάλασσης και ξηράς

односно по двема основним материјама од којих је састављен свет чиме се логички и искуствено истиче свеобухватност познатог простора као нераскидиве, повезане целине путем парног номиналног склопа;

ж) статички опис физичког простора:

det mbi det (= „море над морем“)

на мору и на копну/*свукуда/посвуда = *παντού

с укљученом стратификацијом. Док се претходна номинална конструкција логички и конотативно везује за површинско кретање по/на оба позната простора, у овој албанска и српска простор сагледавају као једну свеобухватну целину, без обзира на његово агрегатно стање (течност-сува материја), с разликом: у српском су оба простора нераскидиво обједињена у парном изразу, у албанском је реч о исказивању хијерархије унутар граница чулно познатог простора где

основицу чини сазнање да не постоји само једно море, да сва мора нису исте величине те да су између себе повезана. Тиме се метонимијски имплицира на читав свет, јер свако море окружује (додирује) копно. Зато гранична линија у правом смислу те речи не постоји, већ је широка, отворена и слободна.

2.4. Немогућност као семантичко поље

Овај концепт сагледава се преко идиотипичног фразеологизма који изражава концепт немогућег остварења, односно дешавања:

kur të bëhet deti kos (= „када море постане кисело млеко“)

**στο άγιο ποτέ = *на свето никад!/*кад на врби роди грожеђе*

У алогичној вези су два неспојива појма, две различите материје чиме се логички, семантички и искуствено истиче смисао немогућности и неостваривости неке радње, потенцијалне жеље и слично. Као у примеру за семантичко поље изобиље, и овде је искоришћена иста формулативност о трансформацији материје само без негације и уз незнатно лексички модификовано повезивање ради логичког истицања немогућности извршења промене. Исти принцип фигурира и у грчкој идиотипичној паремији **τόρα που έγινε η θάλασσα γιαούρτι, δεν έχουμε κουτάλια** (= „сада кад је море постало кисело млеко, немамо кашике“, преводни еквивалент: **све у своје време*) која означава да, иако постоје повољности, реализација радње/догађаја је неостварива из најразличитијих разлога.

2.5. Изобиље је течност

Ову метафору одликује само један позитивни семантички концепт ИЗОБИЉЕ:

u bë deti kos (= „постаде море кисело млеко“)

имати (чега) као песка у мору

**(κάτι είναι) κέρας της Αμάλθειας* (= „нешто је/ Амалтијин рог“)

У алогичној вези су два различита појма, две опречне материје на којима почива фразеологизам: искуство каже да је немогуће остварити описану (алхемијску) трансформацију једне нејестиве материје у другу јестиву. Због фигуре поређења доживљава се као потенцијална и логички остварива. Море је схваћено као неограничена, несамерљива јединица количине што ефективно, стилски и експресивно на сликовит начин појачава утисак обилности. Отуда проистиче његова веза с фразеологизмом са саставницом из домена гастрономије *kos* (= „кисело млеко“) које је (било) једна од најзаступљенијих намирница у исхрани Албанаца, уз хлеб, млеко и месо. У оквиру овог фразеологизма чува се древна и универзална бајковита представа о постојању земље срећног

живота где свега има, па и хране у неизрецивом изобиљу: тако, док се у књизи *Изласка* (3:8) говори о земљи „у којој тече мед и млеко”, код Албанаца је ово виђење усмерено према промени мора у кисело млеко.

3. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У овом раду разматрани су албански фразеологизми и паремије са лексичком компонентом *det* и њихови преводни еквиваленти на грчком и српском. Контрастивна анализа је показала да у свега три случаја можемо говорити о потпуној лексемско-семантичкој и експресивној подударности, у пет о делимичној, док у 20 осталих искључиво преовладава нулта лексичко-структурна и семантичка подударност, што говори у прилог о албанској идиотипичности у односу на грчки и српски. Према укупном броју фразеологизама, највећу заступљеност имају семантичка поља (позитивна и негативна) као концепти којима „се обухватају колективне стереотипне представе али и прототипни фрејмови у вези са стварношћу” (Поповић 2018: 59) чиме се дочарава актуално људско понашање, док су на самом зачељу семантичка поља која се тичу времена (временски тренутак) и пространства.

У разматраним албанским фразеологизмима и паремијама у својству засебних лингвокултураема „симболичка функција припада референту, а не речи” (Памиес 2017: 102), а како су веома експресивни, они:

- а) као структурно и семантички идиотипични, недвосмислено припадају албанском начину промишљања света и односа према њему, што значи да између трију приказаних фразеолошких слика нема никаквих већих додирних тачака. Ова идиотипичност последица је различитих искустава и сазнања, перцепције те доживљаја мора као природне појаве, затим односа према мору као и улоге и значаја које је оно имало за целокупно албанско друштво;
- б) иста или слична концептуализација се на сасвим друкчије начине лексикализује у сваком од разматраних језика;
- в) у свега неколико случајева запажа се слободна комутација албанских лексема *det* и *ujë* унутар истих фразеологизама без промене значења, и поред тога што је реч о двема различитим врстама течности. Ова нијансирања припадају синонимним варијантама с истом позадинском сликом;
- г) сви албански фразеологизми и паремије везани су за когнитивно-културну страну, за различита стечена и колективна и лична искуства, сазнања, упоређења и промишљања о мору као о засебном природном феномену на које је један део албанског друштва био усмерен. Ова сложена прожетост чини да је „teško razlikovati fizičku od kulturne

osnove na kojoj se metafora temelji jer se odabir neke fizičke osnove između mnogo mogućih veže i uz kulturnu koherentnost” (Лејкоф–Џонсон 2015: 18).

Иако „је тежња да свет има само једну цивилизацију”, како је Меје назначио”, ипак „постоји мноштво језика те цивилизације” (Меје 1918: 1–2). Један од њих је и албански с указаним фразеолошким и паремиолошким конструкцијама које показују једну сасвим друкчију и релативно сложену слику међусобно укрштених, а различитих знања и о мору и о човеку. Богатство фразеолошке и паремиолошке слике албанског говори у прилог постојању снажних веза између Албанаца и мора, непосредној упућености Албанаца на море као и њиховој делимичној зависности од њега.

ИЗВОРИ

А) једнојезични речници (општи и фразеолошки):

- Речник српскохрватског књижевног језика.* (1995). Нови Сад: Матица српска.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (том 1–19). (1959–). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Fjalor i gjuhës së sotme letrare shqipe I–II.* (1981). Prishtinë: Rilindja.
- Fjalor i gjuhës së sotme shqipe.* (1980). Tiranë: Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.
- Fjalor Frazologjik i Gjuhës Shqipe.* (1999). Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë.
- Ђевори 1988:** М. Ђевори, *Frazologjizma të gjuhës shqipe.* Prishtinë: Rilindja.
- Матешкић 1982:** Ј. Матешкић, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Zagreb: Školska knjiga.
- Менац и др. 2014:** А. Менац, Џ. Финк Арсовски, Р. Вентурин, *Hrvatski frazeološki rječnik.* Zagreb: Naklada Ljevak.
- Оташевић 2012:** Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика.* Нови Сад: Прометеј.
- Томаи 2006:** Ј. Томаи, *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe.* Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.
- Томаи 2010:** Ј. Томаи, *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe.* Tiranë: EDFA.
- <https://fjalorthi.com/>
- <http://www.fjalori.shkenca.org/>

Б) двојезични речници:

Albansko-srpskohrvatski rečnik. (1981). Priština: Albanološki institut.

*Srpskohrvatsko-albanski rečnik*². (1981). Priština: Albanološki institut.

Fjalor serbokroatish-shqip. (1984). Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.

В) двојезични речници на страним језицима:

Fjalor rusisht-shqip. (2005). Tiranë: EDFA.

Oxford Albanian-English Dictionary (ed. by L. Newmark). (1999). Oxford: OUP.

Дримо/Бежани 1996: A. Drimo, H. Bezhani, *Deutsch-Albanisches Wörterbuch: Band 1–2: A–M, N–Z*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

Мулафетаху 2016: A. Mullafetahu, *Fjalor idiomatik shqip-anglisht*. Tiranë: Logos A.

Марку 2004: L. Marku, *Fjalor shqip-greqisht*. Tiranë: Infobotues.

Марку 2007: L. Marku, *Fjalor greqish-shqip*. Tiranë: Infobotues.

Стефанлари 2000: I. Stefanllari, *English-Albanian Dictionary of Idioms*. New York: Hippocrene Books inc.

Топчију и др. 2003: R. Topciu, A. Melonashi, L. Topciu, *Dicționar albanez-român*. București: Polirom.

ЛИТЕРАТУРА

СМ 2001: *Словенска митологија – енциклопедијски речник* (С. М. Толстој, Ј. Раденковић, редактори). Београд: Zepter Book World.

Даничић 1871: Gj. Daničić, *Poslovice*. Zagreb: Knjižarnica Fr. Župana (https://books.google.rs/books?id=3NUGAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false).

Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Кевечеш 2010: Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: OUP.

Лејкоф/Тарнер 1989: G. Lakoff, M. Turner, *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.

Лејкоф/Донсон 2015: G. Lakoff, M. Johnson, *Metafore koje život znače*. Zagreb: Disput.

Меје 1918: A. Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*. Paris: Payot.

Мршевић Радовић 2014: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Памиес 2017: A. Pamies-Betrán, The Concept of Cultureme From A Lexicographical Point of View, *Open Linguistics*, 3/1 (January 2017), 100–114.

Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Студио ЛИНЕ.

Тирта 2004: M. Tirta, *Mitologjia ndër shqiptarë*, Tiranë: Mësonjëtorja.

Толстој 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета.

ON ALBANIAN IDIOMATIC EXPRESSIONS CONTAINING LEXEME *DET* AND TRANSLATIONAL EQUIVALENTS THEREOF IN MODERN GREEK AND SERBIAN

Summary

Our paper is dedicated to a contrastive morphological and semantic analysis aimed to examining relations between idiomatic expressions and proverbs containing a lexeme *det* (= sea) in Albanian as a source language and their corresponding translational and semantic equivalents in Modern Greek and Serbian as target languages. At the same time, we have performed their classification based on the level of their formal, structural and semantic concordances. The corpus is limited to the aforementioned lexeme owing to the fact that it is one of constituents seen as an important instrument by means of which Albanian demonstrates some of its instinct properties and level of autochthony.

The analysis has also shown that Albanian is not rich in these idiomatic expressions and proverbs (there are only 28 of them), that they point to various metaphoric relations and descriptions and that the majority of units belong to one of the most individualized groups in Albanian herein observed as 20 of the recorded examples are indigenous to Albanian which means they are extremely demanding in terms of translation in other two languages.

Key words: *det*, Albanian, Greek, Serbian, semantic fields, translational equivalents.

*Merima H. Krijezi
Predrag J. Mutavdžić*